

ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՎԻՊԱՍԱՆՔԻՑ ՅԵՎ ԱՌԱՄՊԵԼՆԵՐԻՑ

7 (084)

3.59

լրաց.

891.09-34

DEM-FLEW 6 1967 AC

ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԷՊԱՍԱՆՔԻՑ ԶԵԼԱՌԱՄՊԵՆՆԵՐԻՑ

ՈՌՏՏԵՐԻ ՆԿԱՐՆԵՐՈՎ

2700
A $\frac{11}{8}$

ՀԻՍՏ ՀՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԵՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1939

Պատմախնայաւ Քաղաքից և տե-
խնագործ Ա. Խաչատրեան, սրբ-
բարիչ Յն Յ. Միմալան. Պաշտ-
ախ իւրաց 2031. Էրան. Մ 5051. Պատ-
մեր 730. Տիրամ 1000 Պատմաւոր 1-ին
ազգաւն. Սերեան. Լեւոնի քաղաք 63.

Հ Ի Մ Տ Ա Ր Ա Կ Զ Ո Ւ Թ Յ Ա Ն Կ Ո Ղ Մ Ի Ց

«Մասունցի Դավիթ» ժողովրդական եպոսի 1000-ամյակի կապակցությամբ հրատարակելով հին հայկական վիպասանների մնացորդները յեւլ առասպելները (Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» գրքից), նպատակ ունենք ընթերցող լայն խավերին ծանոթացնել հայ գրականութեան ամենահնազույն շրջանի հետ:

Խուսափելով ժանրային համախմբումից, նյութերը դասավորել ենք ժամանակագրական կարգով, պահպանելով դեպքերի յեւլ դեմքերի ավանդաբար ընդունված պատմական հաջորդականութիւնը:

«Հասկերի» յեւլ «Լուսաբերի» նկարագրողումներով հըռլակված նկարիչ Ռոտտերի նկարները տպագրվում են առաջին անգամ:

Նկարների հաջորդականութիւնը համապատասխանում է նյութերի հերթականութեանը:

Հ Ա Յ Կ Յ Ե Վ Բ Ե Լ

Այս Հայկի զեղապաշտան եւ անձնեայ, քաջազանգուր, խայտաղի եւ հաստարազուի Սա ի մէջ սկայիցն քաջ եւ երեսելի լեալ, եւ ընդդիմակաց ամենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետի ի վերայ ամենայն սկայիցն եւ զիշտազանց։ Սա խորխոտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնատուրութեանն Քելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անձուն խաջաց եւ ուժաւորաց։ Քանզի անդ մտնեցնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ քանային տիրել ի վերայ միմեանց. ուր պատահումն ի զեղ եւանէին Քելայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր։ Որում ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԲրամանեակ ի Բարեղունի՝ չու արարեալ զնայ յերկիրն Արարադայ, որ է ի կողմանս ճիւսխոյն։ Ի հաստատել Տիտանեանն Քելայ զՅազաւորութիւն իւր առ ամենեւեան՝ առարկ ի կողմն ճիւսխոյն զմի ոմն յորդուց իւրոց առ Հայկ արմարք հաւատարմօք, զայ նմա ի հնազանդութիւն եւ կեալ խազադութեամբ։ Բնակեցեր, առէ, ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց, այլ ջեռուցեալ մեղկեա՝ զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ արուցոյ, եւ հնազանդեալ ինձ՝ կեաց ի անդուրտութեան, ուր հանդէ է բեզ յերկրիս իմում բնակութեանս։ Եւ ի քաջ դարձուցեալ Հայկայ զպաշտամուտքն Քելայ՝ խառութեամբ պատասխանեալ։ Դառնայ առաքեալն աղբիւն ի Բարեղունի։

Այս ցորմաբով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբարխի հետեւակ զորոց։ զաւ հասանէ ի ճիւսխի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի սոսնն նազմեայ։ Փակասեալն լինի նազմաս առ Հայկ քաջընդաշխիս առաջի իւր առարկ Եփեսեան, առէ, ո՞վ մեծդ զիւր ցաւեաց, զի զիմեղ զայ ի վերայ քո Բէլ լաւեթիւր քաջօք եւ հազմելուր հասակօք սկայիք մըցողօք։ Եւ իմացեալ իմ զմերձ երկնադիւր հասակօք սկայիք մըցողօք։ Եւ փառեալ, եւ փառ առաջի տաղնապատ։ Ընկն իւրաքանչիւր խորին զոր ինչ զորմեղոց նս։

Այս Հայկի զեղապաշտան եր ինչ թիկնալմտ, քաջազանգուր խայտաղի ինչ հաստարազուի Սա հակաների մեջ քաջ ինչ յերկրի լինելով՝ ընդդիմացում եր ամենքն, վորոնք իրենց ձեռքերը բարձրացնում էին՝ բոլոր հակաների ինչ զյուշտազանների վրա իշխելու համար։ Եւ խորխոտելով ձեռք բարձրացրեց Բեկի բռնաժողովքան զիւր բազմակոյտ կատաղի ինչ հուժկու հակաների մեջ, յերբ մարդկային ազգը տարածվում եր ամբողջ յերկրի լայնութեամբ։ Վերովհետեւ այնտեղ յուրաքանչիւր մարդ մտնեցնում սուր իր ընկերի կողք խելով՝ աշխատում էին տիրել միմեանց. ուր ինչ բախտը հաջողում է Բեկին ամբողջ յերկիրը բռնաժողովքում նվաճել։ Հայկը զկամենալով հնազանդել նրան, իր Արմենակ վորդուն Բարեղունում ծնելուց հետո՝ վեր կացավ զնաց Արարադի յերկիրը, վորը գտնվում է Հյուսիսային կողմերում... Տիտանյան Բեկը իր Յազաւորութեանն ամենքի վրա հաստատելուց հետո՝ իր վորդիններից մեկին հաջատարելով մարդկանցով ուղարկեց զեզակ Հյուսիս Հայկի մոտ, վոր սա հնազանդիկ նրան եւ ապրի խաղաղութեամբ։ Բնակեցեր, առում է, սառնամանքների մեջ, քայաց ջերմանելով մեղմացրել քո հպարտ արքի ստառ ցրտութունը, ինչ ինձ հնազանդելով ապրիք անդուրտութեան մեջ. ուր հաճելի չեքեղ իմ յերկրում։ Իսկ Հայկը հետ դաւձնելով Բեկի պաշտպան վորդներին՝ խառութեամբ պատասխանեց։ Ուղարկվածը երկին վերադառնում է Բարեղուն։

Այնուհետեւ Տիտանյան Բեկը ցորմաբով է առում եւ քաջամեթիվ հետեւակ զորք եւ հաճախում, փախիս հանում եւ հյուսիս, Արարադի յերկիրը, նազմուի տան մոտերը՝ նազմուր փակելում եւ Հայկին մոտ, իրենից առաջ արագընկեաց սուրբնեղակներ ուղարկելով։ Բեռնաշէլ, առում է, ո՞վ զյուշտազանների մեծօ, վոր Բեկը բեզ վրա յն գալիս հաղթե՞ր քաջ, յն վարմամասակ հակա մարտիկներով։ Տեա՛ իմանալով նրա իմ տան մոտ լինելը՝ փախի ինչ,

ԱՐԸ ԳԵՂԵՑԻԿ ՅԵՎ ՉԸՄԻՐԸՄ

Արայ սակաւ ամօք յառաջ քան զգլխեանն Նինոսի խնամակալաց իւրոց հայրենեացն, նշնադիրսմ շնորհի արժանաւորեալ ի Նինոսէ՝ որպէս եւ հայրն իւր Առամ Բայջ արքայաւ աշխիւ եւ քորթործարանն Շամիրամ ի թաղում ամաց լուսնա զգիցնցիսկննեւ նորա՝ ցանկութեան հասանելի այլոց ինչ յայտնապէս զայսպիսիս իշխեր գործել։ Իսկ յետ վախճանելոյն, կամ փախստական լինելոյն Նինոսի ի Կրնտէ, որպէս հաւանեալ եմ, համարեալ պատուելով Շամիրամայ զախնամ առաքել հրեշտակս առ Արայն զնկնցիկ՝ բնծայիւր եւ պատարազօք, թաղում աղայաւօք եւ խոտամար պարզեալաց, զալ առ նա ի Նինոսէ, կամ առնուլ կնոթեան եւ թաղաւորել ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիւրն եւ Նինոս, եւ կամ կատարել զկամօ ցանկութեան նորա եւ դառնալ մեծաւ պատարազօք եւ խաղաղութեամբ ի տեղի իւր։

Եւ ի թաղում անգամ երբեմնեկութեան հրեշտակացնալութեանն լինել, լեռ ոչ հաւանել Արային, ի սաստիկ ցասման ինչ Շամիրամայ ի վախճանի պատգամաւորութեանն առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց, եւ փութայ երթալ հասանել յերկիրն Հայոց ի վերայ Արայի։ Բայց որպէս ի զիմաց իր նշանակեալ, ոչ այնչափ ի սպառնանել զնա եւ ի նալսման փութեալ, քան թէ ի նուանել կամ զբառար անել, զի լցցել զկամօ ցանկութեան իւրոց, զի առ յոյժ ցանկալանի մոլեցնութեանն, ի թանն որ զմանե՝ որպէս ի տեսութիւն շամբռնութեան փառեալ էր։ Բայց հասանէ առաջապաւ ի դաշտն Արայի, որ եւ յանուս նորա անուանեալ Այրարատ։ Եւ ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տալ զօրպետաց իւրոց, թէ զեղ լինիցի՝ հնարել արդեւոյցանել զԱրայն։ Իսկ ի լինել ամարկն՝ հարկանի գործ Արայի, մտնան եւ Արայ ի պատերազմին ի մանկանցն Շամիրամայ, Դիմակալուտս առաքել տիւրին յետ յաղթութեանն ի տեղի ճակատուն, ինչերկ ի մէջ զիսկանցն անկնոց զըզնային իր եւ զտարբարուն։ Գտնանիւ զԱրայն մտնեալ ի մէջ քաղամբարկացն, եւ հրամայ զինչ զնա ի վերստանն ապարանիցն։

Իսկ ի զըզնել միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի բնդ տիւրնոյն Շամիրամայ, բինխնդիր լինել մահուան Արայի՝ առէ. շէրամայնցն աստուածոցն իմոց լեզուլ զվէրս նորա, եւ կնիդանալցն։ Միմազմայն եւ անկ տնէր զիւթութեամբ վնկութեան իւրոյ կնկդանայուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տո՛փական ցանկութեանն։ Իսկ բըրեւ, նեխեալ զի նորա՝ հրամայել ընկնուել

Արան Նինոսի մեռնելուց մի քանի տարի առաջ տիրապետեց իր հայրենիքին, նույնպիսի շնորհի արժանանալով Նինոսի կողմից, ինչպես յեղ իր հայր Առամը։ Բայց այն փոխադառու ու ցանկաւոր Շամիրամը, շատ տարիներեց ի վեր լսած է՛նչով երա զանգիւլով թլլան մտան, ցանկանում եր ձեռք զցել, սայց հայտնապես այսպիսի բան անել յեր համարանկէում։ Իսկ Նինոսի մեռնելուց կամ ինչպես համատաքած եմ, Կրնտն փախելուց հետո, համարձակորեն պատվելով ր կիրքը՝ Շամիրամը պատգամավորներ ե ուղարկում Արա գեղեցիկի մոտ բնծաներով յեղ պարգն վներով, շատ անգամներով յեղ պարգն վներ խոտանալով, վոր զա իր մոտ Նինով, կամ իրեն կնոթելան տուն յեղ թաղավորի այն ամենի վրա, վորոնց տիրում եր յեղ Նինոսը յեղ կամ կատարելով նրա ցանկաւորական կամքը՝ մեծ պարգն վներով յեղ խաղաղությամբ դառնա իր տեղը։

Գաղազմավորների բազմաթիւ անգամ զնալ-զայուց յեղ Արայն ընտանաշինելուց հետո՝ Շամիրամը սաստիկ զայրուանալով, պատգամավորութիւնը վերջացնելով վերջնում ե իր զորքիւր բազմուս, Բայց, ինչպես յերկում եր, վոչ այնչափ շտապում եր սպանել զցել, վորպեսզի կատարի իր ցանկաւորական կամքը, վորովհետեւ սաստիկ ցանկաւոր մոլեցնության մեջ՝ մինչեւ իրաւունք հրաժարել խոսելու այնպես եր վառվում մոլի կրքով, կարծես տեսնում եր նախ Շտաղով զայն հասնում ե Արայի դաշտը, վոր նրա անուանով Այրարատ ե կոչվում։ Յերբ կռիւ վիրի լինել, իր զօրապետներին պատվիրում ե, վոր նրանք՝ զնալը բերելով՝ աշխատելին Արային կնիդանի թողնել։ Բայց հակապատգամ ժամանակ Արայի զորքը հաղթվում ե, Արան ել մեռնում ե պատերազմի մեջ Շամիրամի զինվորների ձեռքից, Հաղթութիւնից հետո տեղեւոր զնախապետներն ե ուղարկում ճակատամարտի դաշտը, վորպեսզի բնիծաների զիսկների մեջ վորոննն-զաննն իր փափագածին ու տարբարձուին։ Արային զտնում են քաջամարտիկ զինվորների մեջ մեռած, յեղ հրամայում ե նրան զին իր ապարանքի վերանաւորը։

Բայց յերբ հայոց զորքեր մյուս անգամ պատերազմի են յեղնում տիւրին Շամիրամի զեմ՝ Արայի մահվան արեւմտ անկողու համար, ասում ե, Է՛րմ աստվածներին հրամայեց լինել նրա վերքերը,

Վրչ ախաջ
Բայց Գլի օգտու ինն եւ խոցից երկրորդն թիւն, ոչ վախճան
գործոնն ինն եւ քրտանունն, ուստի եւ ի քրտան սաստիկութեան
շարժապետից երեսն աստիճանէ վախճան իննն քունն, եւ այլուս
նախնայն թուից նկարիս, Յի ոչ այլ ինն նախնայն երեսն թիւց
գործոնն, եւնչ ոչ որ ի Նախնայնան Տիգրանցն հասանելի է մեզ
գործախնայն յարմարուն, բայց ո՞վ արքայք յետ աստուածոցն օ-
գնականն թեան, քահի եւ գործով մեզ օգտու խաղովն, ոչ զինն
որտեղէն թաշարուցալից մեր լինեն,» (Գրքս Եւ իճ Ինն-Նն)

«Բայց ի՞նչ էր դուռտա խորքը յեկրագրանիտից, վրդովանող զորիկ վրդիկ իմ կործանա՞նու հիւ. առաջ ի՞նչ ապակի ապագանքն ստաւո՞ւ հրտիւրի մէջ լինե՞լով՝ բուռն փախա՞նք թէ, թէ՛ ուն, թէ՛ աշխիւ կնիւղակի չեմ. վրդովանող այս նստիկ ուրիշ խել ի՞նչ կ'ըշառնակուի, ի՞նչի վրէ լուր, վոր Չարլիպապի Տփղաւոր բուռն Բարձրա՛մասր մեզ վրէ ի՞նչ զաւու. Բայց ի՞նչ աղօղօր, աստվածմորի ողու՜ն թշուրիցն ճնուտ, խտրող ու զործող մեր դուռտա մտածելով՝ չե՛ կարծի, թէ ինքը մեզ Թաւաղաւորիցէ կ'լինի»։

Վ Ե Հ Ե Գ Ն Ի

«Երկները երկին, երկները երկին, երկները երկին երկին ի ծովուն ուներ եւ զկարբրիկն եղեգնիկ. ընդ եղեգան փող ծուխ ելաներ, ընդ եղեգան փող ըոց ելաներ. եւ ի ըոցուն վազեր խարտեաշ պատանանիկ. նա հուր հնր ուներ, ըոց ուներ մօրուս, եւ աչկունն էին արեգակունք»։ (ԳԻԲ Ե, ԳԼ ԱՄ. (L.F.))

ԱՐՁԱՆԿԸ ՎԵՂԱՐԵՎԿՈՒՄ, ՈՒՂԱՐԿՈՒՄ Ե ՀԱՅՏԱՍՏԱՆ

ԶԱրշակ մեծ, արքայ Գարսից եւ Գարթնիաց, որ եւ ազգախոս Գարթնիւ, ապստամբեալ ասն ի Մակեդոնացոց եւ թագավորեալ ի Վերայ ամենայն արեւելից եւ Ասորեստանեայց, եւ սպանեալ զԱնտիոքոս թագավոր ի Նինուէ՝ հնազանդեցուցեալ զամենայն տիեզերս ընդ իւրով ձեռամբ. մա թագաւորեցոյանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, պատեմ համարեալ այսպէս իմն անշարժ իւրոյ թագաւորութեանն մնալ. եւ քաղաք թագաւորութեան տայ նմ զՄծքեր, եւ սահմանս հատանէ նմ զմասն ինչ յարեւմտեայ Ասորւոց եւ զԳարթնիսն եւ զԱսիայ եւ զամենայն Միջերկրայս եւ զԹնտալիս, ի ծովէն Գոնտոսի մինչեւ ի տեղին՝ ուր Կաւկաս յարեւմտեանն յանգի ի ծով, եւ զԱտրպատական, եւ ալ որչափ միտք քո եւ քաջութիւն հասանիցեն, զի սահմանք քաջաց, առէ, զէնն իւրեանց, որքան հատանէ՝ այնքան ունի»։ (ԳԻԲ Ե, ԳԼ Ը)։

Յ Վ ԵՂ Փ Ե Ռ Ե Տ Ս Ե Ն Յ Յ Վ Ո Ր Ի

Հանդոյն դմին ասէ եւազարու. «Փորք Աղէքսանդրի եւ Դարեհի պատերազմն առ Արտաշեսի քաղաքաւ. քանզի նոցայն ոչ ի փռչուի մարտը երեւել լոյս տուրնցանն. այլ սա ծածկեաց նեւտաճովթեմքն եւ ստուերացոյց զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջորեւն արարեալ. ոչ փախտեալ՝ համբարաբեր լի դացեոցն թողնալ. այլ եւ զհաւատարմնոցին զԲրիտոս ի տապալիկ հրամարիաց թողնալ. այլ եւ զհաւատարմնոցին ի իւրեանցնով. փան զի զթնուոյն եցոյց տկար լինել՝ բազմութեամբ զօրացն, մինչ զի լափոյ պէտք եղեն առաւել քան զհամարոյ. նա ընդ այս ոչ հպարտացաւ, այլ արտասուեաց ասելով. «Անա՛ղ զփառացս անցավորեք»։ (ԳԻԲ Բ, ԳԼ ԺԴ.)

Ծ Ն Ո Ւ Ն Գ Ը

«Յերկունքի մեջ եր յերկինքը, յերկունքի մեջ եր յերկրը, յերկունքի մեջ եր նայով ձիւրանի ծովը. յերկունքի մեջ եր ծովուն նայով կարմրիկ յեղեգնիկ. յեղեգնի փողոց ծուխ եր ըլուրս գալիս, յեղեգնի փողոց ըոց եր ըլուրս գալիս, յեղեգնի միջոց մի խարտեաշ պատանայկ եր վազում. նա ուներ կարկն մազեր, ըոցեղեն մորուք ուներ, յեղ աչքերն արեգակներ էլին»։

Գարսիկներ յեղ Գարթնիկն թագավոր Արշակ մեծը. վոր ազգով ել բուն Գարթնիկ եր, ապստամբելով, ասում են, Մակեդոնացիներեց յեղ թագավորելով ամբողջ արեւելքի յեղ Ասորեստանի վրա. յեղ սպանելով Անտիոքոս թագավորին Նինուէյում, ամբողջ տիեզերքը հնազանդեցոցն իր ձեռքի տակ. մա թագավորեցում ե իր յեղբայր Ատրաշակին Հայոց աշխարհի վրա. պատեմ համարելով այս կերպով իր թագավորութեանն անշարժ պահել. Յեղ թագավորանիւտ քաղաք տիցն Երան Մծքեր յեղ սահմաններ կտրեց Դարեհ արեւմտայն Ասորիքի մի մասը յեղ Գաղատիք յեղ Ասիան յեղ ամբողջ Միջերկրայն ու թնտալիս, Գոնտոսի ծովից մինչեղ աշխարհ, վորտեղ Կովկասը վերջանում ե արեւմտայն ծովի մոտ, յեղ Ատրպատականը. էայլ յեղ վորքան քո միտքն ու քաջութիւնը հասնեն, վորովհետեղ, ասում ե, քաջերի սահմանները Դարեհ զենքն ե, վորքան կտրե՛ր այնքան ել կունենա»։

Դրա նման ել ասում ե Յեւազարտը. «Աղէքսանդրի եւ Դարեհի պատերազմը փորք ե՛ր Արտաշեսի նմ քաղաքանով վորովհետեւ Դարեհ ծածկեալ փռչու պատճառով լալ չեր յերեւում ցերեկվա լոյսը, իսկ սա Դեռտաճովթեմք ծածկեց ե խավարեցոցն արեգակը՝ կետորին ձեռագործ գիշեր շինելով, Լուսդաշիններին մի համբարաբեր անգամ կինուրն լնողից այլ ե հրամայեց տապալիկ մեջ զնեղ Դարեհ կոչուս թագաւորին. մրա համար վտակներն ել չկարողացան զնոր մեծացնել. վոր զորքը նմով ծնուալին նվազութեան եր հաջորդ. Վորովհետեւ թվոյց տկար ըլուրս յեղան զորքերի բազմութիւնը ցուց տալու. այնպես վոր պիտք յեղավ անվիշ լուսն չափ գործածել. քան թիվ. նա սքանալ չկարողացաւ, այլ արտասուեց ասելով. «Անա՛ղ այս անցավոր փառքիս»։

ՅԵՐՎԱՆԳԻ ՓԱԽԶՈՒՄ Ե ՎԱՏԵՐԱԶՄԻ ԴԱՇՏԻՑ

... Իսկ Արտաշեսը առաքինւոյ պատգամ առ Արզամ նահապետ Մուրաքանան հաղորդե՛ր թագաւոր՝ թողա՛յ ի վերայ նորա զոր ինչ գտնայ էր յերուանդայ, և կրկին ալ յաւելուէ՛ միայն զի զՆորտանը իրենայ ի բաց գնացել:

Եւ կրկն հանգիստը մոռցնաւ Նորտանդայ ելին նշանը Արտաշեսի՝ Արզամայ առեալ զբազմութիւն հետակապետի՝ ի կողմն ելանէ՛ր եւ Սմբատ հրամայէր զվորացն պնդեմս մնչեցուցանել և յառաջեալ գնահատն իւր՝ իւրի զարծեմի յերամս կարտուց խոյառաւոր: Իսկ նախարարքն չալաց, որ յաջ և յանձնակ թեւան կեն, ի նախտանեալ միմեանայն... Եւ անց էր տնտանել կոտորած անմարքին զգնդին երտանդայ և զգորց Միլազիսաց: Եւ ի խառնակել աշապեմի հակառուջ՝ պատմանին Արտաշեսի արք թաջը Տաւրացիք, որոց զորէն ի բաց եկան, երտանդայ պայմանեալ՝ սղանանել զԱրտաշես: Որոց զիգիւղ ի հետի ընդ մէջ անցանէ Դիտակ որդի ստնտուէն Արտաշեսի, և ստառեալ զնոսա, ուր և կէս զինաց նորա ի վարայ աշապեմաց: Եւ մնացեալ զորքն ի փախուստ դառնային:

Իսկ երտանդ ձնովն իւրով բովանդակ առպարեջս անցեալ՝ ելանէ և խառն կարգիւս ի բանակն իւրմէ ի թաղքն իւր, հեծեալ և նոր ձիս հանդուց ի հաղուռէ փախել: Եւ քաջին Սմբատն զնոս մտեալ՝ սաստիկաբարս վարք գնա ի գնչերի մինչև զդառն քաղաքին... և անուանաց... զանգի հակառուռ՝ երտանդական, որ կոչն մինչև ցայսօր ժամանակի, այս կնքն եթէ յայտմ տեղոջ վանեաց զերտանդ: (Գրեց Բ. ՂԱ. ԽՅ.)

... Իսկ Արտաշեսը պատգամ ուղարկեց Մուրաքանների նահապետ Արզամի մոտ շատ յերդամներով, թե նրան կտա ան թուրն, ինչ նա ստացել և Յերվանդից, և դարձեալ ելի կամելացնի, միայն թե նա Յերվանդին թողի-հնանաւ:

Յեւ յերբ Արտաշեսի զորակներն յերեացին Յերվանդի զորահակառի զմէ, Արզամն իր հետակ զորքի բազմութիւնն առնելով՝ մի կողմ քաշվեց: Յեւ Սմբատը հրամայեց պնդեմ փողերը մնչեցնել, և առաջ մղելով իր զորահակառը՝ արշավեց ինչպես արծիւը կաթալների յերամի վրա: Իսկ աջ և ձախ թևերով զանովոյ նա Նախարարները խառնվելով միացան նրա հետ... Յեւ այնտեղ տեսնելու յեր Յերվանդի գնդի յեւ Միլազետքի զորքերի սարսափելի կոտորածը, Յեւ յերբ հակառակն աշպես իրար խառնվեցին, Արտաշեսին պատահեցին Տաւրացիք թաջ մարդիկ, վորոնք Յերվանդին խոստացել էին՝ իրենց անձը լինայելով՝ սպանել Արտաշեսին: Մրանց հետևում պատահում և Արտաշեսի ստնտուի վորդի Դիտակը, մեջ և մտնում և կոտորում նրանց, ուր և սրով նրա դեմքի կեւը կտրում՝ ցած են ընկում, վորից և մեռնում են՝ հաղթութիւն տանելով: Իսկ մնացած զորքը փախուստ տվեց:

Իսկ Յերվանդը ձնով շատ ասպարեզներ անցնելով՝ իր բանակից մինչև իր քաղաքը հաստատված վրաններով նոր ձիեր նստեւով փախելում եր իջանից իջան: Յեւ թաջ Սմբատը հրապարակելով նրան՝ սաստիկ նախաժամ եր նրան ընելով մինչև նրա քաղաքի դուռը... և հակառակադարի տեղն... անվանեց Յերվանդական, ինչպես մինչև այսօր եւ կոչվում և. այսինքն թե Յերվանդն վանեց:

Ա Ր Տ Ա Շ Ե Ս Յ Ե Վ Ս Ա Թ Ե Ն Ի Վ

Չայտու ժամանակաւ միարանեալ Ալանք լեռնականոն ամեհանել, յինքնանա արկանելով և զկէս Կրաց աշխարհին՝ մեծաւ ամբողիւ տարածեալ ընդ աշխարհ մեր ժողովէ և Արտաշես զեւրոց զօրացն բազմութիւն, և լինի պատերազմ ի մէջ երկացունց ազգացն թալաց և արկովնաւորաց: Մակաւ ինչ տեղի տայ ազգն Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր, և բանակի ատ:

Այս ժամանակները Ալանները միարանելով թուրք լեռնականների հետ, իրենց կողմը ձգելով նաև Կրաց աշխարհի կեւը, մեծ բազմութեամբ թափվեցին մեր աշխարհը: Արտաշեսը ևս ժողովում և իր բազմաթիւ զորքը և պատերազմ և լինում յերկուր թաջ և արկողնաժող արկերի միջև Ալանների ազգը մի փողեր տեղի չէ տալիս, գնում անցնում և Կուր մեծ գետը և բանակ և գնում գետի հյուսիս-

եզերը գետոյն ի հիւսիսոյ: և հասնալ Արտաշէս բանակի ի հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոցա:

Բայց բանկի զորդի Ալանաց արքային ձերբակալ արքանալ զորացն Հայոց անին առ Արտաշէս՝ զիսպարդութիւն խնդրէր արքայն Ալանաց, տալ Արտաշէսի զինել և խնդրեալէ: և երգմունս և դաշինս ասէր հաստաւոր մշտնջենաւորս, որպէս զի մի ևս մանկունք Ալանաց ասպատակու: զինից նշինց յաշխարհն Հայոց: Եւ ի յաւնուլ յանձն Արտաշէսի առ ի տալ զպատանիքն՝ զայլ բոլոր պատանուն յալին գետոյն ի դարձանդ մի մեծ, և ի մեծն թարգմանաց ծախն ի բանակն Արտաշէսի: Ե՞նդ ասեմ, այլ զայ Արտաշէս, որ յաղթեցնք թաշ ազգին Ալանաց, և ի հասանեաց բանից աշակերտ զստորս Ալանաց՝ տալ զպատանիք: զի վասն միշտ բնիւ: ոչ և որն զնշուր-զանշ՝ զայլոց զնշապանց զարկից բառեալ զինոյանութիւն, կամ ծառաբեցոցանելով ի ստրկեաց կարգի պահել, և թշամութիւն յաւիտեական ի մէջ երկրունց ազգոց թաշոց հաստատել: Եւ յուսեալ Արտաշէսի զայսպիսի իմաստութեան բանս՝ զնաջ յեզր գետոյն, և տեսնալ զոյսն զեզեցիկ, և յուեալ ի նմանէ բանս իմաստութեան, ցանկացաւ կուսին: Եւ կոնցեալ զգոյսեանի իւր զՄարտոս՝ յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն Ալանաց ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուսնս հաստատել ընդ ազգի թաշացն, և զպատանին արձակել ի խաղաղութիւն: Եւ հանալ թուեցեալ Մարտոսայ, յղէ առ արքայն Ալանաց՝ տալ զտրիկն՝ օրիորդն Ալանաց զՍաթիւնիկ ի կնութիւն Արտաշէսի: Եւ ասէ արքայն Ալանաց. «Եւ, ուսով տաքք թաշն Արտաշէս հազարս ի հազարաց և թիւս ի թիւսոց ընդ թաշաղդոյ կուս օրիորդն Ալանաց»:

Հայր տեղի առասպելաբանելով վիպասանն յերկնն իւրեանց ասին. «Հենալ առ արքայն Արտաշէս ի սեանս երկեցիկ, և հանեալ զոսկեղ շէկափոկ պարանն, և անցեալ որդեւ զարծուի որթին ընդ գետն, և ձիւս զասկեղ շէկափոկ պարանն՝ ընկէց ի մէջ օրիորդին Ալանաց, և շատ ցաւեցող զմէջք փափուկ օրիորդին, արագ հասուցանելով ի բանակն իւրս»:

... Դոյնալս և զգարանանցն առասպելեալ երկնն, այսպէս ասելով. «Տես յսկի տեղալք ի փեսայութեանն Արտաշէսի, տեղալք մարգարտի ի հարստութեան Սաթիւնիկանն»:

(Գրք Բ. ԳԼ Ե.)

սային ափին. իսկ Արտաշէսն հասնելով՝ բանակ և զնում հարավալին ափին. զետը գտնելով՝ եր հրանց միջև:

Բայց վորովնտ և Հայոց զորքն Ալանների թագաւորն վորդուն ձերբակալելով՝ Արտաշէսի մտա ընդին, ուստի Ալանների թագաւորը հաշտութեան եր խնդրում, տալով Արտաշէսին՝ ինչ վոր նա ուզի, և խոտանում եր մշտնջենաւոր յերգմունք և զաշինք հաստատել, վոր ալան զինվորներն այլևս ասպատակելու չգան հայոց աշխարհը: Իսկ յերբ Արտաշէսը չէ համաձայնում պատանուս վերադարձնել, պատանուս քույրը գալիս և գետի ափը մի թարթաղիք տեղ, և թարգմաններն միջոցով ծախն և տալիս զեզիկ Արտաշէսի բանակը. Ե՞նդ եւս ասում, թաշ մարդ Արտաշէս, վոր հաղթեցնք պաւսներն թաշ ազգին, լե՛կ լսեք իմ, պաւսներն աշակերտ զստորս, խոսքերը՝ վերադարձու: այդ պատանուս, վորովնտ և զյուցաղուներն մեջ որննք չե մի վրեժի հատար ուրիշ գյուցաղուներն սիրուողների կանքը վրէշալանել կամ երանց ծառայեցնել և ստրուկներն կարգում պահել և հալխոտեալն: Թշամութեան հաստատել յեղիւ: Թաշ ազգին միջև: Իսկ Ալանացն, այսպիսի իմաստուն խոսքեր լսելով, զնաջ գետի ափը, և տեսնելով զեզեցիկ կուսին և արանից իմաստուն խոսքեր լսելով՝ օրիքը կուսին Յեւ կանչելով իր դաշակ Մարտոսին՝ հաշտում և նրան իր սրտն զաղիք ու ուսն կապել, իսկ կնութեան առնել և թաշ ազգին հետ զաղիք ու ուսն կապել, իսկ պատանուս արձակել խաղաղութեամբ: Հալխուելով այս բանին՝ Մարտոսը մարդ և ուշաքիւում Ալանների թագաւորն մտաւոր Ալանների ականքն որդորդ Սաթիւնիկին ասան Արտաշէսին կնութեան Յեւ Ալանների թագաւորն ասում և. «Իսկ վրէժուելց պիտի տաք թաշ Արտաշէսը՝ հազարներ հազարներէց և բյուրներ բյուրներէց Ալանների այս աշխխատում կուս օրիորդն համարս»:

Այս տեղի առասպելաբանելով՝ վիպասաններն իրենց յերկրու ժամանակ ասում են. «Հենալ թաշ թագաւոր Արտաշէսը զեզեցիկ սեռիւր, և հանեց վոսկեղ շէկափոկ պարանը, և անցավ ինչպէս որքին արքին գետի միջով, և վոսկեղ շէկափոկ պարանը նետելով՝ զցեց Ալանների օրիորդն մեջքը, և շատ ցաւեցնց փափուկ օրիորդն մեջքը՝ արագ հասնելով երան իր քանակը»:

... Դրա նման ևլ հարսանիքի մասին առասպելաբանելով յերգում են՝ ասելով այսպէս. «Էրապիւ անձր եր տեղում Արտաշէսի փեսայութեան ժամանակ, մարգարտ եր տեղում Սաթիւնիկն հարսնութեան ժամանակ»:

Ա Ր Տ Ա Վ Ա Զ Պ

Զամանէ երգիւրն Գողթան առասպելաբանն աշուպէս. եթէ ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորած ք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց, դժուարի, ասնն, Արտաւազդ՝ ասելով ցնայրն. «Մինչ զու գնացնի, և զերկիրս ամենայն ընդ ընդ տարար, ես աւերակացս ո՞րպէս թաղաւորեմ»: Վասն որոյ անիծեալ զեա Արտաշիսի՝ ասաց աշուպէս. «Եթէ զու յորս հեծցիս յԱզատն ի վեր ի Մասիս, զընդ կայսին բաջք, տաքցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս. անդ կայցես, և զլոյս մի՝ տեսցես»:

Զրուցնն զամանէ և պառաւունք, եթէ արդեւեալ կայ յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայի ք. և երկու շունք հանապաղ կրծելով՝ զշղթայսն՝ ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի. այլ ի ծայնէ կռանահարութեան դաբրեաց զօրանան, ասնն, կապանքն:

(Քրք Բ. ԳԼ ԿԱ.)

Սրա մասին Գողթան յերգիւնն աշուպէս են առասպելաբանում, թէ Արտաշիսի մահման ժամանակ շատ կոտորած յեղալ հեթանոսական սովորութեան համաձայն. Ասում են՝ Արտավազդը սրանեղեց, ասելով հորը. «Դու գնացիր և ամբողջ յերկիրը ընդ հետ տարար: յես այս ավերակներին ի՞նչպէս թաղաւորեմ»: Ուստի Արտաշիսը նրան անիծելով՝ աշուպէս ասաց. «Ենթե զու վորսի գնաս Ազատ Մասիսն ի վեր, քաջքերը թող ընդ բռնն, տանն Ազատ Մասիսն ի վեր. աշխուղ մնաս և լույս չտեսնես»:

Սրա մասին պատգմներն ել պատմում են, թէ արդեւեալեղիւմ և մի այրի մեծ, կապում յերկաթէ շղթաներով, և յերկու շուն շարունակ կրծում են նրա շղթաները՝ նա աշխատում և դուրս գալ և աշխարհի վերջը բերել. բայց դարբիներին մրհահարութեան ծայնից, ասում են, ամբարում են կապանքները:

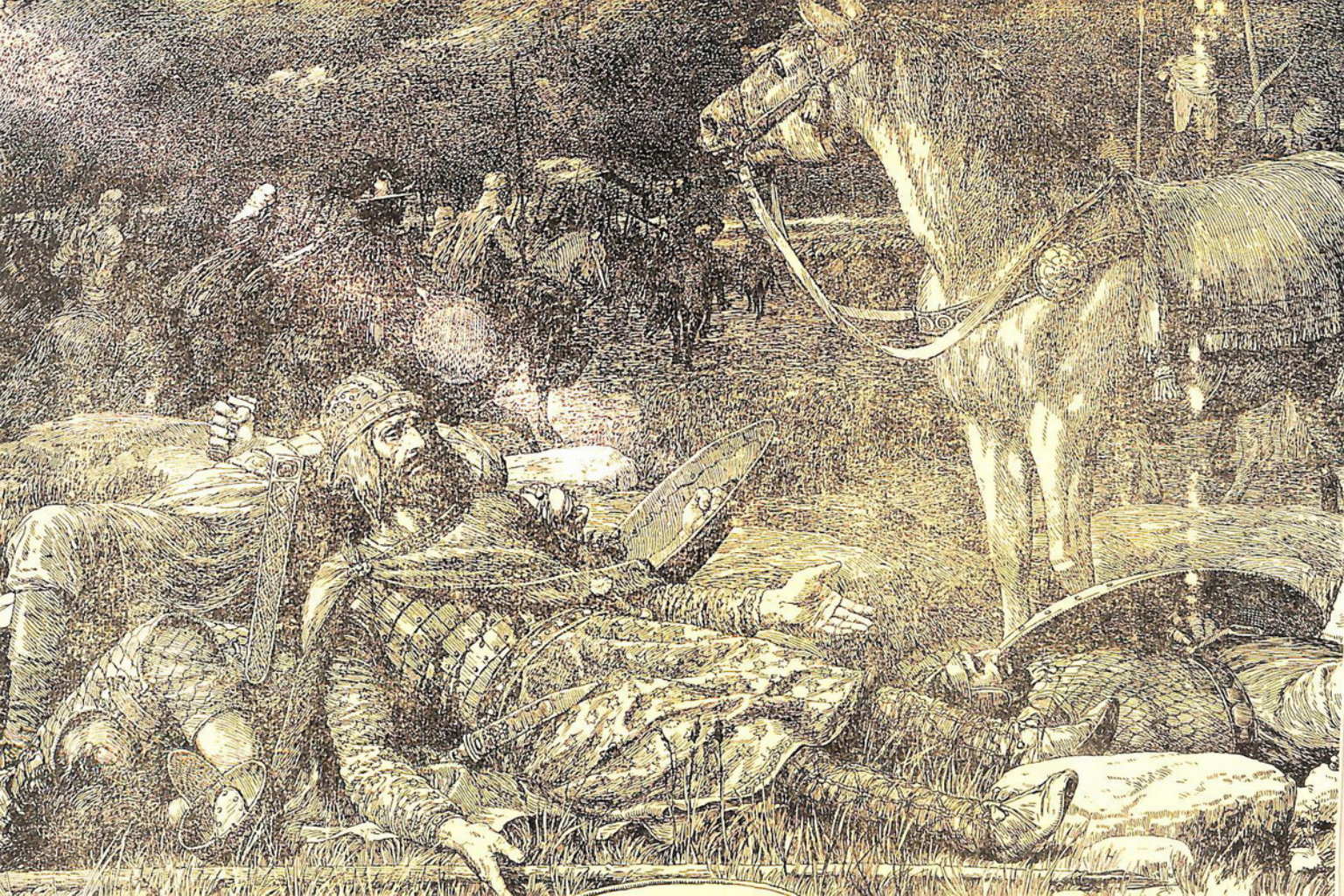

25

15254

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱԳՐԱՆԻՑ

FL0078978

ЦЕНА

A 11/8